

Kas vanillsuhkur või vanillisuhkur?

Sirje Mäearu

ÕSides on vanilliga (või vanilliiniga) maitsestatud suhkrut aasta-kümneid nimetatud *vanillsuhkruks*, igapäevases keelekasutuses on aga levinud ka *vanillisuhkur*. Teiste samasuguste nimetuste *küüslaugusool*, *sidrunipipar*, *apelsinisuhkur*, *konjakisinep*, *ürdi-äädikas* taustal paneb see küsima, kas täiendsõna nimetav kääne on ikka õigustatud.

Kuidas liitub täiendsõna toidunimetustes?

Kui liitsõna täiendsõna väljendab ainet või materjali ning põhisõna on liitsõna sisuliseks keskmeks, on täiendsõna nimetavas käändes: *kipsplaat*, *paberkäterätt*, *õlgkübar*. Samas on toidunimetustes (ja jooginimetustes) harilikum omastavaline liitumine¹⁸: *apelsinijook*, *kapsahautis*, *kartulipuder*, *koorejäätis*, *kurgisalat*, *lambaraguu*, *maksapasteet*, *piimatoit*, *pipranaps*, *riisivorm*, *seapraad*, *sibulaklops*, *taimetoit* 'taimedest valmistatud toit' (vrd *taimtoit* 'taimed toiduna'), *tangupuder*, *vanilliliköör*, *õunamoos*.

Siiski on varem toidusõnades mõnel juhul soovitatud eelistada nimetavalist liitumist. Seesuguseid näiteid on Johannes Aavikult *maasikjäätis*, *safransai* (nüüdiskuju on *safran*), *suhkur-*

¹⁸ Vt nt J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 20, 407; A. Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder. Tartu, 1967, lk 31–32; J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. tr. Tallinn: Valgus, 1970, lk 312; V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus, 1972, lk 108; E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. 6. tr. Tallinn: Valgus, 1973, lk 168.

koogid, šokolaadkompvek, veinkompvek.¹⁹ Ka on varasemates õigekeelsussõnaraamatutes esitatud nimetavalise liitumisega toidusõnu rohkem. Näiteks annab 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ (EÕS) sõnad *mesikook* (sks *Honigkuchen*), *pekkkook* (sks *Speckkuchen*), *petersellkaste*, *piimkohv* (sks *Milchkaffe*), *piparkook*²⁰, *riistoit*, *räimkook*, *räimkotlett* (nüüdiskuju *kotlet*), *safransai*, *seensalat*, *seensoust* = *seenkaste* (sks *Pilzsoss*), *sidrunkaste*, *sidrunvõõp*, *sinepkaste*, *sinkkotlett*, *sinkvorm*, *sinkvorst* (sks *Schinkenwurst*), *suhkurmaiustis*, *verivorst*, *verileib* = *verikäkk*. Sama sõnaraamatu 1937. aastal ilmunud III köites on fikseeritud ka *vanillsuhkur*. Järgnevates õigekeelsussõnaraamatutes on omastavaline liitumine nimetavalise enamasti välja vahetanud, vaid mõni seesuguse liitumisega toidusõna on püsima jäänud või ka lisandunud, nt *mesikook* (ka *mee*kook), *piparkook*, *sinkvorst*, *sültvorst*, *verikäkk*, *verileib*, *verivorst*, *vanillsuhkur*.

Toidunimetuste seas on palju selliseid liitsõnu, kus täiendsõna ütleb, millest põhisõnaga märgitud söök või jook (*vorst*, *püree*, *kreem*, *salat*, *mahl*) on tehtud (täiendsõna väljendab peamist koostisosa või olulist lisandit), nt *juustuvorst*, *kartulipüree*, *kohupiimakreem*, *leivakali*, *mustasõstramahl*, *peedisalat*, *saia-puding*, *sibulapirukas*, *sprotipasteet*, *äädikamarinaad*. Samas on ka toidusõnu, kus põhisõnaks on konkreetne toiduaine (*kurk*, *kilu*, *õun*, *sinep*, *mesi*) ja täiendsõnaks seda maitsestav lisand, nt *piprakurk*, *vürtsikilu*, *kaneeliõunad*, *köömnekartulid*, *pähkli-šokolaad*, *sellerisool*, *tillimajonees*, *meesinep*, *ingverimesi*, *apelsinisuhkur*. Mõni seesugune liitsõna võib olla mitmetähenduslik. Näiteks *küüslauguõli* ja *basiilikuõli* võivad märkida õli, mis on valmistatud vastavalt küüslaugust ja basiilikust, kui ka toiduõli (päevalilleõli vm), mis on maitsestatud küüslaugu või basiilikuga.

¹⁹ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk 20, 407.

²⁰ *Piparkook* lähtub keskalamsaksa sõnast *peper-koke*, vt J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch. VII, piirask-räba. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft, 2000.

Kuidas mõjutab täiendsõna häälikuline ehitus liitumist?

Vanillsuhkru puhul tuleks tähelepanu pöörata ka sõna *vanill* häälikulisele ehitusele. (NB! Õige kirjakuju on *vanill*, mitte *vanilje*.) *Vanill* on kahesilbiline III-välteline kaashäälikuga lõppev võõrsõna, kus rõhk on lõpus. Sellised võõrsõnad võivad kalduda liituma nimetavaliselt ka juhul, kui tavapärase on omastavaline liitumine.

Rein Kull on ligi pool sajandit tagasi analüüsinud vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele.²¹ Selliseid võõrsõnu, mis kipuvad liituma nimetavakujuliselt, on väga palju ja neid seob häälikulise ehituse sarnasus. Põhimassi annavad kahe- ja enamasilbilised võõrsõnad, mille rõhk on viimasel silbil. Ühe suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnalise esikomponendi lõpus on pikk vokaal. Toidusõnadest on sellised näiteks *dieet*: *dieetjogurt*, *-leib*, *-muna*, *-ravi*, *-sai*, *-toit*, *-toitlustus*²², *biskviit*: *biskviitkook*, *-tort* (omastavaga *biskviiditainas*). Struktuuri poolest võiksid siia kuuluda ka *kaneel* ja *oliiv*. Neist esimene on siiski nii ÖSides kui ka tegelikus tarvituses omastavalise liitumisega: *kaneelijogurt*, *-kook*, *-kukkel*, *-küpsis*, *-lõõts* '(kaneelisa)!', *-rull*, *-sai*, *-suhkur*, *-õunad*. *Oliiv* kaldub tegelikus tarvituses pisut nimetava poole, seda näitavad muu hulgas keelenõuküsimused („Kas õige on *oliiviõli* või *oliivõli*?“). Kirjakeele norming on siiski omastavaline nagu koostisosi märkivate toidusõnade puhul sageli tavaks: *oliiviõli*, *-pasta*, *-leib* (nagu *kanepiõli*, *tomatipasta*, *köömneleib*).

Teise suure rühma moodustavad liitsõnad, mille võõrsõnaline esikomponent lõpeb pika kaashäälikuga või kaashäälikuühendiga. Kokandussõnadest on sellise struktuuriga näiteks *vanill*,

²¹ R. Kull, Vormitüübi mõju võõrsõnalise esikomponendi liitumisele. – Keel ja Kirjandus 1966, nr 5, lk 284–294.

²² ÖS 2013-s on omastavaga *dieediarst*, *-õde*, *-päev*. 1960. ja 1976. a ÖSis olid *dieediarst* ja *-õde* nimetavalise liitumisega. Tegelik tarvitus on Google'i otsingu andmeil sõnuti erinev: *dieetarst* 376 ja *dieediarst* 73, *dieediõde* 202 ja *dieetõde* 142.

karamell ja *dessert*. Osa *dessert*-sõnu on ÕSides olnud muutumatu nimetavalise liitumisega: *dessertlimonaad*, *-puuvili*, *-vein*, *-õun*. Mõne sõna liitumine on kõikunud: EÕSis olid omastavaliselt *desserdinuga*, *-taldrik*, samuti 1960. aasta ÕSis *desserdilusikas*, *-nuga*, *-taldrik*, 1976. aasta ÕSis (ja järgnevates) aga jälle nimetavaliselt *dessertkahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*. Tegelikus tarvituses (siin ja edaspidi Google'i põhjal, vaadatud märtsis 2013) on valdav nimetavaline liitumine: *dessertlusikas* 372 kasutusjuhtu (*desserdilusikas* 28), *dessertkahvel* 150 (*desserdikahvel* 15), *dessertnuga* 105 (*desserdinuga* 4), *desserttaldrik* 234 (*desserditaldrik* 36). Seega toetab kasutus nende sõnade normimist ÕSis nimetavalisena.

Nagu Rein Kullgi on öelnud, tuleb täiendsõna vormitüübi mõju selgesti esile, kui asendada nt *dessert*-liitsõnades võõrsõnaline esikomponent omasõnaga *järelroog* või *magustoit*. Vastupidi *dessert*-liitsõnade kalduvusele saaks nende rakendamisel ühtlase omastavalise liitumisega sarja: *järelrookahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*; *magustoidukahvel*, *-lusikas*, *-nuga*, *-taldrik*.

ÕSides olevad vähesed *karamell*-liitsõnad on fikseeritud nimetavalisena: *karamellkissell*, *-kompvek*, *-kreem*. Nüüdistarvitus on suurem osa nii vanemaid kui ka uuemaid liitsõnu omastavalise liitumisega: *karamellijäätis* 598 kasutusjuhtu (*karamelljäätis* 15), *karamellikaste* 632 (*karamellkaste* 329), *karamellkook* 568 (*karamellkook* 79), *karamellkreem* 564 (*karamellkreem* 221), *karamellipuding* 225 (*karamellpuding* 27). Sõnal *kissell* on ülekaalus nimetavaline liitumine (kas oma rolli mängib ka häälikuline külg – mõlema sõna lõppsilbi riimumine?): *karamellkissell* 607 kasutusjuhtu ja *karamellikissell* 211. Tegelikule keeletarvitusel toetudes on ÕS 2013-s antud kinnistunud nimetavalise liitumise *karamellkissell* kõrval ka süsteemipärane, toidusõnadele omane omastavaline liitumine *karamellikissell* (nagu *marja-*, *piimakissell*). ÕS 2013 artiklites „*karamell*“ ja „*kissell*“ annab mõlemat võimalust koos edasi vormistus *karamell(i)kissell*. Teised analoogsed näitesõnad on tegelikku kasutust arvestades vormistatud üksnes omastavalisena: *karamellikaste* (lisatud ÕS 2013-sse), *karamellkreem* (varem *karamellkreem*) nagu *hapukoorekaste*, *pähklikreem*.

Sõna *vanill* puhul on ÕSides olnud valdav omastavaline liitumine: *vanillijäätis*, *-kaste*, *-kohupiim*, *-kreem*, *-kuivik*, *-küpsis*, *-piim*, *-sai*. Nimetavaline on olnud vaid *vanillsuhkur*. Ka tegelik tarvitus näitab omastavalise liitumise eelistust: *vanillijäätis* 571 kasutusjuhtu (*vanilljäätis* 17), *vanillikaste* 568 (*vanillkaste* 10), *vanillikreem* 579 (*vanillkreem* 5), *vanillikohuke* 240, *vanillikohupiim* 227, *vanillipuding* 273 (viimasel kolmel sõnal nimetavalise liitumisega rööbikud puuduvad). Peaaegu ühepalju omastavalise ja nimetavalise liitumise näiteid annab liitsõna, mis on moodustatud sõnadest *vanill* ja *suhkur*: *vanillisuhkur* 656 ja *vanillsuhkur* 681.

Viimastesse õigekeelsussõnaraamatutesse on *vanillsuhkru* kõrvale lisandunud teisigi maitseainesegusid: ÕS 1999 *sellerisool*, ÕS 2006 *küüslaugusool*, ÕS 2013 *kaneelisuhkur*, *sidrunipipar*, *ürdisool*. Kaupluseriulitelt leiab lisaks nt *küüslaugupipra*, *sibulasoola*, *sidrunisuhkru*. Kõigis neis liitsõnades on täiendsõna omastavas käändes. Arvestades toidusõnade üldist liitumistava ja võõrsõna *vanill* liitumistendentsi, on ÕS 2013 esitanud artiklites „suhkur“ ja „vanill“ nimetavalise *vanillsuhkru* kõrval ka omastavas käändes *vanillisuhkru*. Uusi liitsõnu on *vanillikaste* artiklis „kaste“, *vanillikohuke* artiklis „kohuke(ne)“ ja *vanillipuding* artiklis „puding“.

Oma Keel 2013, nr 1